

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
5/3 (Aralık/December 2021), 82-111.

Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım

Madness, Foucault and A Sociological Approach to "Madness in The Qur'an"

Sıddık Ağçoban

Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Ph. D. (Res. Assist), Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Philosophy
and Religious Studies, Kırklareli/Türkiye

E. Posta: s.agcoban@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1644-8067

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Mayıs/May 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Aralık/ December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/15 December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

DOI: 10.46595/jad.930831

Cite as / Atıf: Ağçoban, Sıddık. "Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım".

Journal of Analytic Divinity 5/3 (Aralık/December 2021), 82-111.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sıddık Ağçoban)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

Öz

Delilik, "klinik delilik" ve "toplumsal delilik" olmak üzere ikiye ayrılabilir. Klinik olan, kişinin akli dengesinin bozulmasından kaynaklı insani bir durumdur. Diğeri ise sosyal olarak inşa edilir. Foucault, deliliğin ikinci türüne odaklanmaktadır. Onun delilik hakkında yazdıkları bir nevi "toplumsal delilik"i tanımlama çabası olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada peygamberlere yönelik delilik ithamı, sosyal olarak inşa edilen delilik örneklerinden biri olarak ele alınmakta ve ispatlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmada bu itham yoluyla peygamberi "akıldışı" ve "toplumdışı" ilan etmek suretiyle nübüvvet mesajını etkisiz hale getirmenin hedeflendiği ileri sürülmektedir. Delilik yönündeki ithamlar peygamberlerin karşılaştıkları en ağır sosyal kısıtlamalardan biri olmuştur. Çünkü bu bir toplumsal mahkûmiyet biçimidir ve peygamberi yalnızlaştırmaya yönelik etkili bir araçtır ve (başarılı olduğunu varsaymak koşuluyla) peygamberin toplumdaki imajını bir meczuba, kâhine veya büyücüye çevirebilme potansiyeli vardır. Bu da bir dini mesajın topluma sirayet edemeden yok olması riskini doğurur. Peygamberlerin bu girişim karşısında nasıl çaresiz kaldıkları çalışmamızda ele alınmaktadır. Çalışmamızdaki önemli tespitlerden biri de sosyal olarak inşa edilmiş bir delilik söylemi karşısında onu geçersiz kılacak akıllılık (yani deli olmama) söyleminin de yine sosyal olarak inşa edildiğine yönelik çabadır. Gerek delilik söylemi gerekse akıllılık söylemi ikisi de peygamberin kişisel aklından bağımsız şekilde tamamen sosyolojik olarak var olur. Bunu Hz. Peygamberin hayatında açık şekilde gözlemleyebilmekteyiz. Çalışmanın bakış açısı Foucaultcu bir sosyolojik perspektiftir. Veri kaynağı Kur'an ayetleridir. Yöntemi söylem analizidir. Hem sosyoloji hem de Tefsir biliminin yöntem ve rezervinden yararlandığı için disiplinlerarası sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Delilik, Toplumsal Delilik, Foucault, Kur'an.

Abstract

Madness can be divided into "clinical madness" and "social madness". The clinical one is a human condition caused by the deterioration of the mental balance of the person. The other is socially constructed. Foucault focuses on the second type of madness. What he wrote about madness can be considered as an attempt to define "social madness". In this study, the accusation of madness against the prophets is discussed as one of the examples of socially constructed madness and it is tried to be proven. In the study, it is claimed that it is aimed to block the message of prophethood by declaring the prophet "irrational" and "asocial" through this accusation. The accusations of madness have been one of the most severe social restrictions faced by the prophets. Because the discourse of madness is a form of social closure and an effective tool to isolate the prophet and it has the sociological potential to transform the public image of the prophet into a madman, seer or sorcerer. This puts a religious message at risk of being lost before it spreads through society. The helplessness of the prophets in the face of this attempt is discussed in the study. Another important finding in our study is that just like the discourse of madnes, the discourse of the cleverness (not madman) is also socially constructed. Both the discourse of madness and the discourse of "not madness" both exist completely sociologically, independent of the personal mind of the

prophet. We can observe it clearly in the life of the Prophet Hz. Muhammad. The point of view of the study is a Foucauldian sociological perspective. The data source is the Qur'an. Its method is discourse analysis. It can be considered interdisciplinary as it benefits from the method and reserve of both sociology and Tafsir science.

Keywords: Sociology of Religion, Madness, Social Madness, Foucault, Qur'an.

Giriş

Kur'an'dan anlaşıldığına göre peygamberlere gösterilen toplumsal tepkilerden biri de "delilik" ithamıdır. Hatta Kur'an, bu ithama bütün peygamberlerin maruz kaldığını bildirmektedir.¹ Peygamberleri en fazla kuşatan toplumsal kısıtlama olmasına rağmen bu ithamın gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan yeterince incelenmemiş olduğunu görmekteyiz. Bu çalışma doğrudan bu konuyu ele almak suretiyle literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır. Konunun sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınması, konu aynı zamanda tefsir biliminin de araştırma alanına girdiği için, disiplinler arası bir perspektif geliştirme açısından da ayrıca önemlidir.

Kur'an'da peygamberlere yönelik delilik ithamından bahseden ayetlerin şu şekilde yorumlandığı olmuştur: Peygamberlerin mesajlarını anlamayan veya kabul etmek istemeyen kişiler onların gerçekten hastalanmış olabileceklerini, bu yüzden de ne söylediklerinin farkında olmadıklarını düşünmüşlerdir. Onlara deli demelerinin nedeni budur.² Oysa biz bunun tam tersini ileri sürmekte, buradaki deliliğin klinik bir hastalığa değil sosyal bir dışlama sürecine gönderme yaptığını ispatlamaya çalışmaktayız. Buna göre makalenin iddiası şöyledir: Peygamberlere yönelik bu itham sosyolojik olarak inşa edilmiş bir delilik söylemidir ve amacı da peygamberi akıldışı ve toplum dışı ilan etmek suretiyle nübüvvet mesajını etkisiz hale getirmektir.

Çalışmanın yöntemi Kur'an'da peygamberler için kullanıldığı bildirilen "delilik" söyleminin analiz edilmesi şeklindedir. Deliliğe yaklaşımı Foucaultcu sosyolojik bir bakış açısına dayanmaktadır. Çalışmada Tefsir biliminin yöntem ve bilgi kaynaklarından da yararlanılmıştır. Çalışmayı materyalist ve oryantalist bir okumanın içine hapsolmaktan kurtarmak için bu gerekliydi. Çalışma bir yandan iki farklı disiplinden (Din Sosyolojisi ve Tefsir) yararlandığı için disiplinlerarası sayılabilirken diğer yandan birbiriyle örtüşmesi zor olan iki paradigmayı aynı anda kullandığından sorunlu bir alana yani Kur'an'a sosyolojik olarak yaklaşmanın imkânı tartışmasına muhatap olmaktadır. Güngör ve Şahin'nin belirttiğine göre Kur'an'ın sosyolojik olarak okunması mümkündür. Bu tip okumalar "Kur'an'ı tebliğ etme amaçlı değil fakat anlama amaçlı" ve "tarihsel tecrübeyi ilahi pencereden aktaran metni anlamaya" dönük olduğu sürece yöntem açısından

¹ Bk. ez-Zariyat 51/52.

²Muhammed Selman Çalışkan, *Kur'an'da İnkarcıların Peygamber Tasavvuru* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 40-42.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

sorunsuz olarak kabul edilebilir.³ Bu çalışma tebliğ amaçlı değildir. İlahi metni sosyolojik bir perspektiften anlama amaçlıdır.

Çalışmanın verileri Kur'an ayetleridir. Ayet meallerinin tamamı Kur'an Yolu'nun resmi web sayfasından alınmıştır.⁴ Ayetlerde peygamberlere dönük "deli" ithamını içeren ifadeler seçilmiş ve ortak bir perspektif yakalamak amacıyla "mecnun" kelimesine odaklanılmıştır. Veriler makalenin sosyolojik diline ve sosyolojik niteliğine uygun olarak yorumlanmıştır. Veriler yorumlanırken normatif değil mümkün olduğu kadar literal değerlendirme yoluna gidilmiştir. Ancak yine de normatif bir değer yargısı taşıyan "itham" ve "Hz." kelimelerinin sık sık kullanıldığı görülür. Delilik söylemi Kur'an'da bir itham biçimi olarak kullanıldığı için bu manayı çalışmaya yansıtmak hem yöntem hem de tarafsızlık ilkesi açısından sorun olarak görülmemelidir. Aynı durum saygı bildiren "Hz." kelimesi için de geçerlidir.

Makalede Hz. Peygamber ve Hz. Nuh başta olmak üzere Hz. Musa, Hz. Lut, Hz. Süleyman ve Hz. Davut hakkında, ayetler arasında gizli halde bulunan bazı detaylar tespit edilmiştir. Bu, Kur'an ayetlerine sosyolojik bir perspektifle bakmak ve Sosyoloji ile Tefsir biliminin yöntem ve bilgi kaynaklarını birlikte kullanmak sayesinde mümkün olmuştur. Bu iki bilimin yöntemlerinin bir sosyoloji çalışmasında birlikte kullanılması elbette tartışılabilir bir durumdur. Ancak bu tartışmaya rağmen bu karma yöntemin en azından Müslüman dünyası için anlamlı bilgiler üretmede yararlı olduğu/olacağı açıktır.

Çalışmanın yaklaşım tarzı ve savunduğu iddiaların, Kur'an'ın nihai anlaşılma biçimini temsil ettiği savunulamaz.

1. Deliliğin Toplumsal Biçimleri

1.1. Sıra Dışı Dindarlar

Nakledildiğine göre Hasan Basri, (641-728) Bedir Savaşı'na katılan bazı sahabelere yetiştiğini söylemiş ve onlarla kendi zamanında yaşayanlar arasında bir kıyaslama yaparak "eğer onları görseydiniz deli sanırdınız" demiştir. Devamında ise, eğer onlar da sizi görseydi iyi dediklerinize "bunların ahirette bir nasibi yok", kötü dediklerinize de "bunlar ahirete inanmıyorlar" derlerdi demiştir.⁵ Onun sahabe hakkında kullandığı "deli" ifadesinin onları takdir etmek ve dindarlıklarını övmek amaçlı olduğu açıktır. Burada önemli olan detay kendi zamanıyla onları kıyaslaması ve onların kendi zamanına göre sıra dışı bir dindarlığının olduğunu tespit etmesidir. Bu makbul fakat sıra dışı dindarlığı anlatmak için "deli" ifadesini kullanmış olması önemlidir.

³Bk. Özcan Güngör - Harun Şahin, "Sosyolojik Kur'an Okumalarının İmkânı", *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi International Journal of Social and Humanistic Sciences* 1/1 (2017), 26-37.

⁴*Kur'an Yolu* (Erişim 01 Nisan 2021)

⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Kahire: Matba'atü's-Se'âde, 1974), 2/134.

Dindarlık görece bir kavramdır ve din konusunda kişinin din hakkındaki kararlarına bağlı olarak anlamı değişebilmektedir. Buna bağlı olarak dindarlık bireyle dinsel yapı arasındaki irtibatın subjektif bir ifadesi olarak görülmektedir.⁶ Sıra dışı dindarlar için kullanılan “delilik” ifadesi bizce bu subjektiflik içinde ortaya çıkar ve kanıksanmış dindarlık biçimiyle uyumlu olmayan dindarlıkları ifade etmek için kullanılır. Tabii buradaki uyumsuzluk negatif anlamda değil pozitif anlamda kullanıldığı için manasında gizli bir “övgü” vardır ve bu övgü aynı zamanda bir çeşit aşırılığa da gönderme yapmaktadır. Öyleyse burada dindarlığın delilikle arasında irtibat kurulan biçimi onun “aşırı” olarak nitelenen uygulamalarıdır. Bunu bir dindarlık tipiyle irtibatlandırmak gerekirse “katı dindarlık”⁷ tipiyle irtibatlandırılması mümkün gözükmemektedir. Yukarıda, Hasan Basri’den nakledilen sözden yola çıkarak dindar tipleri ürettiğimizi farz edelim. O zaman şu üç tipe karşılarız: Deli dindarlar, gösterişçi dindarlar,⁸ dinden çıkmış gibi olanlar. Dikkat edilirse üçüncüsü nerdeyse inançsızlıkla ifade edilmiştir. Deli dindarlar ise belli ki dinin hem şekline hem de özüne gerçek manada sadık olduğuna inanılan ve tüm hayatını dinini yaşamaya adanmış kişileri anlatmak için kullanılmaktadır.

1.2. Meczuplar

Meczuplar aslında toplumun kanıksanmış dindarlık yasalarına uymadıklarından bir açıdan sıra dışı dindarlar kategorisinde değerlendirilebilir. Fakat onların dindarlığının nesnel kriterleri nerdeyse hiç bulunmadığından, çalışmamızda onlar için eskiden beri kullanılan “mezcup” ifadesini aynen kullanmayı uygun bulduk.

İslam toplumlarında mezcup tipinin ilk örneklerine tasavvuf geleneği içinde rastlamak mümkündür. Ve bilinen en meşhur örneği Hallac-ı Mansur adıyla bilinen Hüseyin bin Mansur’dur. Onun, vecd denilen bir tür manevi sarhoşluk halindeyken yüksek sesle “Ben Hakikatim!” diye bağırdığı nakledilmektedir. O önce hapsedilmiş sonra delirdiği ve küfre düştüğü gerekçesiyle öldürülmüştür. Gazali onun aslında küfre düşmediğini fakat sırrı bilmeyenlere onu açtığı için akıllıca davranmadığını ileri sürmüştür. Hallac’ın dindarlık hikâyesi mistiklerle, kurulu düzen arasındaki derin uyumsuzluğun somut örneklerinden biri olarak görülmektedir.⁹

Meczuplukla delilik arasındaki ilişkiyi rafine şekilde gösteren örneklerden biri de Filibeli’nin *Amak-ı Hayal* adlı eserindeki iki ana karakterdir. Bu karakterlerden biri olan Raci iyi eğitim görmüş fakat hayatından hiç zevk almayan bir gençtir. Raci bir gün bir

⁶ Necdet Subaşı, “Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, *İslâmiyât* 5/4 [Türk(İye) Dindarlığı özel sayısı] (2002), 19, 24.

⁷ Bk. Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 117.

⁸ Dindar görünümü (iyi) olmalarına rağmen ahirette nasipsiz oldukları düşünüldüğü için bu kategoride tanımlananlar gösterişçi dindarlar olarak ifade edilebilir. Gösterişçi dindarlık hakkında detay için bk. Ejder Okumuş, “Gösterişçi Dindarlık”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 17-35.

⁹ Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi: İbrahim’den günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*, çev. Oktay Özel vd. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 292-294.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

mezarlıkta köhne bir kulübede yaşayan Aynalı Baba adında bir meczupla tanışır ve hakikate dair aklındaki bütün soruların cevaplarını bu meczup sayesinde öğrenir. Raci onu sık sık ziyarete gider ve Aynalı Baba onun hayatının bir parçası haline gelir. Bir süre sonra ikisi de deli diye tımarhaneye yerleştirilir. Raci'nin eskiden sıkı arkadaşlarından biri olan Sami ona bir mektup gönderir. Mektupta Taine adlı bir filozoftan olduğunu söylediği şu söz yer almaktadır: "İnsanlar yaratılış ve terbiye bakımından delidirler, kazara akıllı buldukları zaman çok kısadır." Raci ise arkadaşına yazdığı cevapta, bütün insanların deli olduğuna inanıyorsun da benim deliliğime neden hayret ediyorsun, benim deliliğim umumi deliliğe benzemediği için mi? diye sorar.¹⁰ Raci ve Aynalı Baba'nın durumu bilhassa ulema tarafından deli olarak nitelenen ve "müvelleh dervişler" olarak isimlendirilen meczupların durumuna benzemektedir. Müvelleh tabiri Melâmîlik anlayışını takip eden, toplumsal olarak kanıksanmış dini yaşantı ve yaşam biçimlerine muhalefet eden dervişler için kullanılmaktadır. Kavramın ilk olarak herhangi bir tarıkata bağlı olmayan meczup nitelikli dervişler için kullanıldığı düşünülmektedir.¹¹

1.3. Modern Dünyada Dindarlar

Din ve dindarlık söz konusu olduğunda deli olarak tanımlananlar sadece toplumun kıyısında yaşayan sıra dışı dindarlar değildir. Modernizm denilen olgu delilik nitelemesini öylesine genişletmiştir ki tüm dindarlar bir çeşit deliliğe maruz kalmış olarak nitelenmiştir. Nitekim 19. yüzyılda pozitivist felsefenin agnostisizmle birleştiği noktada¹² Spencer, Tylor, Frazer, Durkheim gibi araştırmacılar dini bir çeşit "kolektif delilik"e benzetmişlerdir. Buna göre insanların düşünceleri olgunlaşmamış, test edilmemiş, güçlü heyecanların etkisi altında kalarak yanlış işletilmiştir.¹³ Bu, -aşağıda geleceği üzere- Foucault'un deliliğin irrasyonellikle, onun da toplum dışılıkla açıklandığı yönündeki görüşlerine uygundur. Modern dönemde rasyonel aklın hâkimiyeti yeni bir "akıldışılık" tanımlamış ve bunun başına da din ve tanrıyı yerleştirmiştir. Din ve tanrı inancına sahip olanlar bir çeşit akıldışılığa tutulmuş olanlardır. Daha doğrusu bunlar gelişmemiş atalarından devraldıkları irrasyonellik mirasını hala yaşatan kimselerdir. Bu haliyle bunlar geçmiş toplumun içine hapsedilmişlerdir ve günümüz toplumuna ait değillerdir. Fakat onlara göre neyse ki bunların toplumsallaşma süreci eninde sonunda tamamlanacak ve bunlar da bir gün modern toplumun sahici üyeleri haline geleceklerdir. Modern

¹⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Amak-ı Hayal* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 96, 97.

¹¹ Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 79, 91.

¹² Bünyamin Solmaz, "Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları", *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapcıoğlu (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 16.

¹³ Betty R. Scharf, "Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler", çev. Bünyamin Solmaz, *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapcıoğlu (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 27.

toplumun sahici bir üyesi olmak demek dindarlığı (deliliği) bırakmak ve modern aklın rehberliğine tabi olmak demektir.¹⁴

1.4. Delilik, Hiçlik ve Uyumsuzluk

Delilik her ne kadar sıra dışı dindarları nitelemek için övücü bir ifade olarak kullanılmış olsa da “deli” genel manada olumsuz bir anlam havuzuna sahiptir. Hatta olumsuzluğun da ötesinde bu ifadenin ruhuna sinmiş şekilde bir “hiçlik” mesajı bulunmaktadır. Aşağıda geleceği üzere Foucault bunu XV. yüzyıl Avrupa’sı için zaten tespit etmişti. Ancak kanaatimize göre “hiçlik” sadece o dönem Avrupa’sı için söz konusu değildir. Hiçlik, deliliğin farklı toplumlarda da olsa nerdeyse her varyantına az veya çok sirayet etmiş durumdadır. Çünkü “deli” nerdeyse her toplumda bir tür “toplumsal kapatılma” baskısı altındadır ve toplumsal kapatılma onun sadece uyumsuz olduğunun değil aynı zamanda toplum açısından her hangi bir değer taşımadığının da ifadesi olarak inşa edilir. Yazının ilerleyen kısımlarında bilhassa bunun peygamberler için kullanılan biçimlerinde daha belirgin olduğunu savunacağız. Peygamberlere yönelik delilik ithamı onları toplumsal açıdan hiçleştirme girişimiydi.

Şimdi, iki örnek (Türkiye’de yapılmış iki çalışma) üzerinden delilerin toplumsal algıdaki yerlerine bakabiliriz. Bunlardan biri atasözleri ve deyimler üzerinden yapılmış bir çalışmadır ve ulaştığı sonuçlara göre deliler için “akılsız, budala, cinlenmiş, güvenilmez, aşırı heyecanlı, sinirli, öfkeli, kalıtsal olarak hasta, ölçsüz, patavatsız, rüküş, saldırgan, zapt edilemez, tehlikeli, tutkun, uslanmaz, utanmaz, arsız, düzen bozucu, şaşkın, yalnız” gibi olumsuz sıfatlar kullanılmaktadır.¹⁵ Söylem analizi yoluyla yapılan başka bir çalışmada ise deliliğin; çılgınlık (aşırılık), topluma uyumsuzluk, bilincin ve aklın yitirilmesi, hastalık şeklinde tanımlandığı tespit edilmiştir.¹⁶ Öyleyse her ne kadar istisnalarından bahsetmek mümkünse de deliliğin genellikle olumsuz ve uyumsuz kişilikleri tanımlamak için kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bunun yanında bu genellemenin istisnaları gibi gözükken ve deliliğin bir övgü nitelmesi olarak kullanıldığı durumlar da vardır. Mesela Türk toplumunda fazla cesur kişiler için kullanılan “deli” sözcüğü olumlu bir imajı nitelemek için kullanılmaktadır. Bunlar “deli cesareti” olan kişilerdir. Hatta Osmanlı’da Deliler Ocağı denilen bir birlik bile vardır ki akıl almaz cesaretlerinden dolayı onlara bu adın verildiği ileri sürülmektedir.¹⁷ Yine mesela deliliğin Türk kültüründe hayat dolu, mutlu, eğlenceli gibi başka olumlu

¹⁴ Burada aslında modernleşme kuramıyla bağlantılı olarak sekülerleşme teorisine örtülü bir gönderme yapmaktayız. Sekülerleşme hakkında kuramsal bir çerçeve için bk. Celaleddin Çelik, “Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 209-223.

¹⁵ Anıl Çelik, “Türkiye Türkçesi Atasözü ve Deyimlerinde Toplumun Delilik Algısı” (Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2016), 2/463.

¹⁶ Meltem Narter, “Deliliğin Sosyal Temsilleri”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3/7 (2012), 52-56.

¹⁷ Mehabe Şahbaz, *Osmanlı Askeri Teşkilatında Deli Ocağı*, ed. Hava Selçuk (İksad Publishing House, 2019), 20.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

karşılıkları da bulunmaktadır.¹⁸ Halk arasında da sık kullanılan “deli dolu” ifadesi genellikle ortalamanın üstünde hayat sevinci yaşayan kişiler için kullanılır. Bu tür delilik toplumun yararına olduğu için makbul bir deliliktir ve diğerleri gibi hiçlikle ilişkilendirilmez. Ancak şu detay gözden kaçmamalıdır: Burada da delilik toplumsal normallerin dışında olan tutumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bundan dolayı aslında bu övgü ifadelerinin altında gizli bir dışlamanın olduğu söylenebilir. İfadenin naifliği ve mecazın sözcük anlamlarını dönüştürme kabiliyeti sayesinde deliler bu ifadelerin içinde sempatik kişiler olarak kalmayı başarırlar.

1.5. Deliliği Övme(me)k

Erasmus deliliği ikiye ayırır. Ona göre biri “ahretin lanetli kızdır”, gerçek bir bunaklıktır. Ama diğeri övülmeye layık olan bir deliliktir. O, ikinci tür olanı “ruhu kavrayan yaşamının olanca eziyetlerini unutturup, ömrü haz denizlerine daldıran tatlı bir hayal” olarak nitelemiştir. Ozanların, peygamberlerin ve âşıkların delilikleri bu tip bir deliliktir.¹⁹ Ona göre peygamberlerin söz verdiği ebedi mutluluk ancak böyle bir delilik sayesinde tadılabilir.²⁰ Erasmus deliliğin bu ikinci türü üzerinden delilikle ilgili algıları radikal şekilde değiştirmeye girişir. Delilikle ilgili karanlık kozmik tezahürlere yönelik her şey Erasmus'ta silinmeye başlar. O deliliği, ruhu sıkıntılı kaygılarından kurtaran “tatlı bir yanılısama” gibi tarif etmeye çalışır.²¹

Foucault, Erasmus'a ince bir gönderme yapar ve onun deliliği mitolojik olarak kişiselleştirmesinin edebi bir yapmacıklık olduğunu söyler. Çünkü gerçek hayatta ve fiili durumda sadece delilikler vardır.²² O, deliliği bir çeşit toplumsal mahkûmiyet biçimi olarak görmektedir. Ona göre ilerleyen yıllarda sarf edilen nice çabaya rağmen delilik hiçbir zaman rasyonel düzenin içine tam olarak girememiştir.²³ Erasmus'un bu naif yaklaşımı sayesinde deliliğin, alternatif bir dünyanın sempatik bir konduğu olarak ağırlanma ihtimali belirir. Ancak bu, delileri sosyolojik mahkûmiyetlerinden kurtarmak için yeterli değildir. Kanaatimizce Erasmus deliliği birey psikolojisi içinde anlamaya çalışmıştır. Bu yüzden de kemikleşmiş toplumsal rutinlerle uyumsuz bir dindarlık biçimi her ne kadar dışarıdan delilik gibi gözükse de o Erasmus'ta acıları tatlıya dönüştüren hoş bir hayal gibidir. Onun, deliliği övülecek bir şey olarak nitelemesinin nedeni budur. Oysa Foucault deliliği birey psikolojisinden bağımsız bir süreç olarak görür. O bireyler tarafından değil toplum tarafından inşa edilir ve delilik, toplumun bir kapatma ve mahkûmiyet aracı olarak kullanıldığı için bir cüzzamlının maruz kaldığı kapatılma ve tecrit koşullarıyla nerdeyse aynıdır.

¹⁸ Çelik, “Türkiye Türkçesi Atasözü ve Deyimlerinde Toplumun Delilik Algısı”, 2/463.

¹⁹ Desiderius Erasmus, *Deliliğe övgü*, ed. Eda Aişe Bildek, çev. İsmail Acarkan (İstanbul: Salon Yayınları, 2015), 64-65.

²⁰ Erasmus, *Deliliğe övgü*, 143-144.

²¹ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 55, 56, 57.

²² Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 55.

²³ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 311.

2. Foucault ve Deliliğin Sosyal İnşası

Foucault'nun delilik hakkında kapsamlı ve sistematik bir kuram yazdığı iddia edilemez. Ancak onun yazdıkları sayesinde "toplumsal delilik"ten bahsetmenin mümkün olduğu açıktır. Toplumsal delilikten kasıt, bir toplumun "delilik" üzerinden ürettiği söylem ve bu söylem yoluyla inşa ettiği sosyal süreçlerdir. Burada vurgunun, toplumsal inşa süreçleri üzerinde olduğu bilhassa önemlidir. Bu yazıda da delilik olgusuna bu anlam üzerinden yaklaşmakta ve delilik hakkında sosyal olarak üretilen söyleme odaklanılmaktadır.

Foucault'da belirgin temalardan birisi deliliğin sadece bir söylem biçimi olduğu değil aynı zamanda onun temelde irrasyonelliğin bir göstergesi olarak inşa edildiği yönündedir. O, akıl ile delilik arasında kopan bir diyalogu betimlemekte ve en sonunda aklın deliliğe boyun eğdirdiğinin resmini çizmeye çalışmaktadır.²⁴ İrrasyonellik (akıldışılık) olarak delilik, "akıl başka olarak kabul ettiği şey için, kendi alanı içerisinde akıl tarafından düzenlenmiş bir yerin paradoksal tanımı"²⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Avrupa'da klasik döneme kadar insani özelliklerden biri olarak görülen delilik klasik dönemin başlamasıyla birlikte aklın karşıtı olarak görülmeye başlamıştır. İnsanın akılla özdeşleştiği bir süreçte deliliğin akıl dışı olarak konumlandırılması toplumun bir kısmının "biz alanının" dışına itilmesinin de açıklaması mahiyetindedir.²⁶

Foucault'nun delilikle ilgili tespitlerinde kronolojik bir değişim sürecinin izlerini takip etmek mümkündür. Nitekim ona göre Avrupa'da XV. yüzyılda delilikle hiçbir arasında kendinden sonraki yüzyıllara da sirayet edecek şekilde sıkı bir irtibat vardı.²⁷ XVI. yüzyıla gelindiğinde bu irtibat delilikle akıl arasında kurulmaya başlanmıştır. Öyle ki "delilik akla ilişkin bir biçim haline" gelmiş, her biri diğeri için bir ölçü olmuştur. Fakat aralarındaki ilişki ters yönlü bir ilişkidir. Bunlar birbirlerinin tam karşısında konumlandırılmakta, birinin varlığı diğerin yokluğuyla açıklanmaktadır.²⁸ XVII. ve XVIII. yüzyılda ise delilik tamamen insanlık dışı olarak görülmüştür. O, "insana rasyonel doğasının serbest kullanım yolunu açan bir tercihin ters tarafında yer almaktadır."²⁹ Dahası XVII. yüzyılda delileri tıpkı suçlular gibi "kapatma" gerektiği yönündeki kurumsal yaratı daha önce emsali görülmemiş şekilde uygulamaya konulmuştur. Foucault'ya göre bu, "toplumsal tedbir olarak icat değerine sahip" bir uygulamadır.³⁰ Kapatma, "gruba kendi açısından türdeş olmayan veya zararlı olan unsurları yok etme

²⁴Georg Ritzer, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür (Ankara: Deki Basım Yayım, 2013), 615-616.

²⁵Judith Revel, *Foucault Sözlüğü*, çev. Veli Urhan (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 39.

²⁶Feyza Şule Güngör, "Deliliğin Tarihi' Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (01 Nisan 2018), 135, 136.

²⁷Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 44.

²⁸Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 63.

²⁹Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 225.

³⁰Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 133.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

olanağı" vermekte ve "toplumdışı'ların kendiliğinden elenmesini" sağlamaktadır. Foucault "kapatmanın ilkel biçimleri itibariyle toplumsal bir mekanizma olarak işlediği ve bu mekanizmanın çok geniş bir yüzey üzerinde etkili olduğu açıktır" demektedir.³¹

Onun bakış açısından delilerin toplumsal algısını doğru yakalamak için bu algının atası konumunda olan cüzzam hastalığına bakmak gereklidir. Çünkü ona göre Orta Çağ'da cüzzamlının maruz kaldığı toplumsal kaderi birkaç yüzyıl sonra devralan gruplardan biri de "akıldan zoru olan" kişilerdir.³² Diğer bir ifadeyle cüzzamlıların yerine deliler geçmiştir. Kuşkusuz Avrupa tarihinde Orta Çağ'da da deliler vardı. Ancak o zaman delilik cüzzam hastalığına kıyasla oldukça masum bir insani durum muamelesi görmekteydi. Cüzzamlılar toplum açısından oldukça itici kişilerdi, günahları yüzünden hasta oldukları düşünülür, toplumdaki tecrit edilir, toplumdaki ayrı yerlerde yaşamaya zorlanırlardı. Yaşadıkları yerler mümkün olduğu kadar kimsenin görmediği ve kimseyle irtibat kurulamayan yerlerdi. Cüzzamlılar bu ayrı dünyada kendi başlarına ve bir arada yaşarlardı. Diğer salgın hastalıklara göre daha az bulaşıcı ve daha az ölümcül olmasına rağmen cüzzamlılar katı toplumsal izolasyon koşullarından dolayı adeta yaşayan ölüler haline getirilirdi.³³ Bu durum toplumda cüzzamlıya nasıl bir anlam yüklendiğinin de göstergesidir. Yani onlar aslında hasta kişilerden ziyade "toplumdışı" kişilerdi. Öyleyse cüzzamlıların toplumdaki tecrit edilmesinin nedeni aslında salgını durdurmak değil halkı "toplumdışılardan" kurtarmaktı.³⁴

Foucault'nun fikirlerinin konumuz açısından önemi peygamberler için kullanılan delilik ithamının da sosyal olarak inşa edilmiş bir söylem olması ve bununla peygamberlerin sosyal süreçlerden menedilmesinin hedeflenmesidir. Peygamberler için bu ithamın hem hiçlikle hem akıldışılıkla hem de toplumdışılıkla ilgili olduğu açıktır. Bu bakış açısı aynı zamanda makalenin de bakış açısını belirlemektedir.

3. Kur'an'a Foucaultcu Yaklaşmak

Kur'an'a Foucaultcu yaklaşmak konusunda üç soru soralım ve cevaplarını kısaca vermeye çalışalım. 1) Foucaultcu bir yaklaşım Kur'an araştırmaları için sahici bir perspektif sağlayabilir mi? 2) Delilik Foucault'nun çalışmalarında akıl dışılığı temsil ediyorsa ve o da Avrupa için geçerliyse bunu binlerce yıl önce yaşamış farklı antropolojilere gönderme yapacak şekilde kullanmak doğru mudur? 3) Delilikle ilgili referansları Avrupa ve daha çok da Orta Çağ ve sonrası Avrupa'sı için yapılmış araştırmalardan alıp onu VII. yüzyıl Arap coğrafyasına uyarlamak suretiyle Hz. Peygamber için kullanmak doğru mudur? Bu üç sorunun cevabını "episteme" ve

³¹Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 135.

³²Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 28.

³³Haydar Akın, *Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme: Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 355.

³⁴Güngör, "Toplumsal Ötekiliğin İnşası", 141.

“süreksizlik” sözcüklerinde ve Foucault’nun akılla ilgili açıklamalarında bulmak mümkündür. Episteme, Foucault’nun araştırmalarında “bir tür altta bulunan büyük teori değil, bir dağılım alanı, bir açık alandır... O, bilincin genel bir formundan daha çok, bir ilişkiler ve farklılıklar demetini betimler: Bir sistem değil, fakat birbirine yol veren birçok sistemin üremesi ve birbirine eklemlenmesi.” Buna tarihsel göreliliğin ve bir epistemeden diğerine geçişteki süreksizliğin açıklanması da dâhildir.³⁵Onun tarihle ilgili düşüncelerinin altında yatan temel kavram “süreksizlik”tir. Onun çalışmaları “tarihsel araştırmaların kendine özgü nesnelere üzerinde yeniden düşünülmesini gerektiren bir süreksizliği” içerir. Mesela bir tarihçi için merkezi bir öneme sahip olmayan delilik, cinsellik, cezalandırma gibi konular onun bakış açısına göre tarih içinde yeniden yapılandırılabilir.³⁶

Diğer bir kavram olan akıl, Foucault’da ilk olarak Batı kültürünün merkezinde yer almaktadır. Ancak o, akılsallığı akıldan belirgin şekilde ayırır. Öyleyse merkezi komunda olan şey, aklın kendisinden ziyade akılsallıkların dönüşümüdür. Buna bağlı olarak da aklın keşfedeceği eylemin tarihinden ziyade akılsallıkların dönüşümünün tarihi önemli olmaktadır. Akıl ile akıl dışı arasındaki ayrımın akılsallık formu üzerinden gerçekleşiyor olması delilik, suçluluk, hastalık, cinsellik gibi alanlardaki akılsallığın değişken formlarından söz edilebileceği anlamına gelmektedir. Bu da onun araştırmalarının en merkezi noktasında yer alan bir kavram olarak iktidar tipine aittir.³⁷

Delilik, Foucault’da homojen bir epistemolojinin nesnesi değil daha çok bir iktidar biçimi olarak görülmelidir. Altta yatan büyük teori anlamında, epistemolojik olarak eski Avrupa koşullarına dayanan ve günümüz koşullarında üretilmiş bulunan bir bilginin aynen tarihe uyarlanması düşünülemez. Ancak bu bir iktidar biçimi olarak kullanılmışsa - ki Foucault’da böyledir- bu iktidar biçiminin benzerlerini tarihin farklı koşulları ve kültürel biçimleri içinde yakalamaya çalışmak, bunun için de bir referans noktası olarak “delilik”ten yararlanmak mümkündür. Makbul topluluğun diyalektik karşıtlarını akıl dışılık üzerinden hapsedmeye girişmek sadece modern Avrupa’ya özgü bir eylem değildir. Kurucu eylemin süreksizliği sayesinde onun minyatür biçimlerini ve küçük kopyalarını tarihin çeşitli noktalarında yeniden yapılandırmak mümkündür. Dolayısıyla Foucault’nun araştırmaları bir başka araştırma için referans noktası olacaksa onun fikirleriyle bu fikirlerin tekabül ettiği tarihsel yeniden üretimler arasında sürekliliğin takip edilmesine gerek yoktur.

Deliliğin Avrupa’da cüzzam hastalığının yerine ikame edilmesi delilikle ilgili bir sürekliliğin değil toplumdışılıkla ilgili bir sürekliliğin varlığına dair veriler olarak okunmalıdır. Avrupa toplumu rasyonel aklın radikal şekilde etkisi altına girdiğinde

³⁵Revel, *Foucault Sözlüğü*, 67-68.

³⁶Veli Urhan, *Foucault* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 86, 89.

³⁷Revel, *Foucault Sözlüğü*, 11-13.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

“akıldışılık”ın yeni bir toplum dışılık biçimi olarak inşa edilmesi şaşırtıcı görülmemelidir. Buradaki gizli kavramın akılsallık olduğu göz önüne alındığında benzer akıldışılıkların tarihin başka devirlerinde farklı referanslar üzerinden inşa edilmiş olması pekâlâ mümkündür. Buna göre Avrupalının akıldışılıktan kastettiği irrasyonellikten mesela Firavun’un kastettiği,-“Hz. Musa’nın Karizmatik Gücü” başlığı altında geleceği üzere mutlak otorite sahibi olan birine başkaldırmaktı. Birisi toplum dışıları irrasyonellik üzerinden tanımlarken diğeri itaatsizlik üzerinden tanımlamaktadır. Ama sonuçta ikisi de deliliği tanımlamaya soyunduğunda delilik, toplum dışılığı sosyal olarak inşa etmenin ortak hikâyesi olmaktadır.

4. Kur'an Bağlamında Peygamberlere Yönelik Delilik İthamı

Kur'an'da inkârcıların peygamberler için kullandığı çeşitli ithamlardan bahsedilmektedir. Bunlardan biri de “deli” ithamıdır. Bunun için kullanılan ifade “cünûn” kelimesinden gelen “mecnun” sözcüğüdür. Cünûn, sözlükte “örtünmek, gizlenmek, aklını kaybetmek” gibi anlamlara gelir. Mecnun (deli) ise bu durumdaki kişiyi anlatmak için kullanılır.³⁸Arap dilinde mecnuna “memnûs” de denilir, delirmek/delirmiş kişi anlamında kullanılır. Bunlar mahiyeti ve sebebi tam olarak bilinmeyen hastalıklar olduğu için cinlere nispet edilerek anlatılır.³⁹İslam literatüründe bu kelime aklın yokluğunu ifade ettiği için ve dinin mahalli, akıl sahipleri olduğu için mecnunlar (deliler) dini yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır. Elmalılı dini yükümlülükten muaf olanları sayarken delilerle birlikte cansız varlıkları, bitkileri, çocukları, akılsızları ve bunakları da sayar.⁴⁰Bu kategori deliliğin benzer türlerini sıraladığı için önemlidir. Görüldüğü gibi toplumsal açıdan bunların içinde en makbul olanlar çocuklardır ki onlar da akli yetersizlikten dolayı önemli konularda güvenilmez sayılırlar.

4.1. Delilik İthamını Bildiren Bazı Ayetler

Peygamberlerin maruz kaldığı delilik ithamına gelince, Kur'an'da aktarılan bilgilere göre peygamberler içinde delilik ithamına en çok maruz kalanı Hz. Peygamberdir. Hz. Musa ve Hz. Nuh da doğrudan bu ithama maruz kalmışlardır. Bir de dolaylı olarak buna maruz kalmış peygamberler vardır ki Hz. Şuayb, Hz. Hûd, Hz. Salih bunlardandır. Söz konusu ithamlara ayetler üzerinden birkaç örnek verebiliriz.

Hz. Peygamber için kullanılan bazı ifadeler şöyledir: Dediler ki “...Hiç şüphe yok o bir delidir”.⁴¹ “Ey kendisine Zikir (Kur'an) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!”⁴² “Allah'a karşı yalan mı uydurdu, yoksa onda delilik mi var?”⁴³“Biz, deli bir şair için

³⁸Ibrahim Kafi Dönmez, “Cünun”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 8/125.

³⁹Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın, ts.), 1/233-234.

⁴⁰Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/90.

⁴¹el-Kalem 68/51.

⁴²el-Hicr 15/6.

⁴³Sebe, 34/8.

ilahlarımızı mı terk edeceğiz?”.⁴⁴ “Sonra ondan yüz çevirdiler ve ‘Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!’ dediler”.⁴⁵Buradaki öğretilmişten kasıt başkası tarafından ezberletilmiş sözler anlamındadır.⁴⁶

Kur’an’da Hz. Peygamberin bu ithama karşı savunulduğu bazı ayetler vardır. Bunlardan biri şudur: “Yoksa ‘O cinnet getirmiş’ mi diyorlar? Hayır, o, onlara hakkı getirdi. Hâlbuki onların pek çoğu haktan hoşlanmamaktadırlar”.⁴⁷

Hz. Salih için; “İçimizden bir insana mı uyacağız? (Asıl) o takdirde biz apaçık bir sapıklık ve delilik (süur) içine düşmüş oluruz”.⁴⁸Ayette geçen “süur” delilik anlamına gelir, cinnet manasındadır.⁴⁹

Bir de doğrudan “deli” ifadesi kullanılmamış olmasına rağmen aynı amaca yönelik olduğu anlaşılan ithamlar vardır. Ayetlerden anlaşıldığına göre bunlar akıl kıtlığı (sefahat), büyülenmiş olmak, kehanet yapmak gibi aşağılayıcı ve dışlayıcı ifadelerdir. Birkaç örnek şu şekildedir:

Hz. Hud için; “Şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı (sefahat) içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz”.⁵⁰ “Seni, ilahlarımızdan biri fena çarpmış”.⁵¹

Hz. Musa için; “Nitekim ayetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, ‘Bu apaçık bir sihirdir’ dediler”.⁵²

Hz. Şuayb için; “Sen ancak büyülenmişlerdensin”.⁵³

Hz. İsa için; “Bu ancak açık bir büyüdür”.⁵⁴

Hz. Peygamber için; “Bu ancak nakledilegelen bir sihirdir”.⁵⁵“Hayır, bunlar karma karışık yalancı düşlerdir... O bir şairdir”.⁵⁶

Peygamberlere yönelik deli, büyücü, akli kıt, kâhin gibi ithamları bildiren ayetler bunlarla sınırlı değildir. Delilikle ilgili olan diğer ayetlere çalışmanın içinde değinilecektir.

4.2. Peygamberin Toplumsal Süreçlere Katılma Zorunluluğu

⁴⁴es-Sâffât 37/36.

⁴⁵ed-Duhân 44/14.

⁴⁶İsmail Hakkı Bursevi, *Muhtasar Ruh-u l Beyan Tefsiri*, çev. Heyet (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 7/589.

⁴⁷el-Mü’minun 23/70.

⁴⁸el-Kamer 54/24.

⁴⁹Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/316.

⁵⁰el-Araf 7/66.

⁵¹el-Hud 11/54.

⁵²en-Neml 27/13.

⁵³eş-Şuara 26/185.

⁵⁴el-Maide 5/110.

⁵⁵el-Müddessir 74/24.

⁵⁶el-Enbiya 5/21.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

Delilik ithamları peygamberin kişisel aklından bağımsız şekilde sosyal olarak inşa edilir. Yukarıda toplumsal delilikten bahsedilmişti. Toplumsal deliliğin üretilme sürecinde yargılar toplum tarafından üretilir ve “deli” olarak nitelenen kişi üzerinde uygulanır. Bu sürecin sonucunda “deli” iki temel sosyal izolasyonla yüzleşmek zorunda kalır: Biri, onun toplumsal süreçlere katılmasını engelleme yani yalnızlaştırma, diğeri ise fiziki olarak da toplumdan dışlanmasını sağlama yani kapatılmadır. Her iki durumda da olan şey “deli”nin sosyal olarak hiçleştirilmesi veya en azından etkisizleştirilmesidir. Bu, ilahi gerçekler söz konusu olduğunda toplumsal normalleri bir tür “gaflet” olarak niteleyen ve bunun düzelmesi için bireysel sorumluluk alma pozisyonunda da bulunmayan kişiler (mesela meczuplar) için aslında önemli bir sorun değildir, hatta onlar bunu memnuniyetle karşılayabilirler. Çünkü toplumun onu dışlaması bir açıdan dindarlığını daha güvenli şekilde yaşaması için bir fırsat sunar. Ancak peygamberler söz konusu olduğunda durum oldukça farklıdır. Onlar ilahi irade tarafından toplumsal süreçlere katılmak, ilahi mesajı aktarmak ve ölünceye kadar insanları ikna etmek için çabalamakla yükümlü tutulmuşlardır. Şayet bunu yapmazlarsa peygamberlik vazifesini yerine getirmemiş olacaklardır.⁵⁷ Bundan dolayı onlar delilik ithamına maruz kaldıkları takdirde birdenbire zorlu bir kışkıracıya düşerler. Onlar için bu itham, zaten zorlu bir vazife olan peygamberliği ağır bir sorumluluğa, adeta “sırt çatırdatan bir yüke”⁵⁸dönüştürür. Onlar“ne haliniz varsa görün” deyip toplumu terk etme seçeneğinden mahrumdurlar. Kur'an'da Zünnun Peygamberin (Hz. Yunus) toplumunu terk ettiği; ancak Allah'ın onu denize atılmış haldeyken bulup bir balığın karnına yerleştirerek tekrar toplumuna gönderdiği yazmaktadır.⁵⁹Bu yüzden de peygamberler hem toplum içinde kalıp “hakikati” tebliğ etme hem de bu hakikatin yayılma koşullarını etkisiz hale getirecek sosyolojik ve psikolojik girişimlere karşı savaşıma durumundadırlar.

Bir peygamber için asıl sorun kendisinin deli olarak nitelenmesi değil taşıdığı hakikat mesajının önüne set çekilmesidir. Çünkü bir dinin peygamberin kişisel tecrübesinden çıkması ve kişiler arası bir karaktere bürünmesi, onun uzun ömürlü olmasının birincil şartıdır. Buna dinin objektifleşmesi veya toplumsallaşması da denilebilir. Eğer bir din, peygamberin şahsi bir inancı veya bireysel bir tecrübesi olarak kalırsa onun vefatından sonra yok olup gider; ancak bir topluma mal olursa yüzyıllar

⁵⁷ Bk. el-Maide 5/67.

⁵⁸Bu ifade, Elmalılı'nın, İnşirah Suresi'nin ilk üç ayetini yorumlarken Hz. Peygamber için kullandığı şu cümleden yola çıkarak yazar tarafından söylenmiştir. “...İşte bunlar O'nun sırtına basan ve belini kıracak gibi kemiklerini çatırdatıp yüreğini sızlatan bir vizir, bir bâr-ı girân gibi boynuna yüklenmişti.” Söz konusu üç ayet “Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” şeklindedir (el-İnşirah 94/1-3). Elmalılı'ya göre buradaki yükten kasıt peygamberliğin ilk yıllarında, ilk vahiyden sonraki fetret döneminde yaşanan bazı sıkıntılardır. Elmalılı'nın saydığı sıkıntıların içinde dedikodular da vardır (Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/140-141). Her ne kadar Elmalılı açıkça yazmamış olsa da biz bu dedikoduların içinde delilik ithamının da olduğunu kabul etmekteyiz. Yine her ne kadar onun sırtını çatırdatan yük delilik ithamına indirgenemeyecek olsa da söz konusu ithamın o yükün önemli bir kısmını oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

⁵⁹ Bk. el-Enbiya 21/87-88, es-Saffat 37/137-148.

boyunca hayatta kalabilir.⁶⁰ Dini mesajın başkasına erişmesini engellemek suretiyle izole edilmesi, dinin ömrünü doğrudan etkileyecek bir risktir ki delilik ithamı bu riskin ana sebeplerinden biridir. Bu yüzden de delilik ithamı peygamberlerin ruhunda sarsıntı meydana getirmekte ve onları ağır bir sıkıntının içine düşürmektedir.

Peygamberlerin söz konusu itham karşısında sıkıntı içine düştükleri açıktır. Ancak peygamberlik özü itibariyle tamamen kişiye özgü bir tecrübe olduğundan ve mahiyeti, onu tecrübe etmeyen kişilerce tam olarak bilinemeyeceğinden onun psikolojik açıdan derinlemesine analiz edilmesi imkânsızdır. Bu yüzden de peygamberlere yönelik delilik ithamının onlar için ne anlama geldiğini ve onları nasıl bir kısırcın içine sıkıştırdığını tam manasıyla izah etmekten mahrum bulunmaktayız. Ama yine de onların yaşadığı ve bize intikal eden bazı vakalar üzerinden hareket etmek suretiyle bu durum hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olabiliriz. Şimdi bu bağlamda iki örnek incelemesi yapacağız. Bunlardan birisi Hz. Peygamber diğeri ise Hz. Nuh'tur.

5. Hz. Peygamber ve “Sırt Çatırdatan Yük”

Bu başlık altında, ilk olarak Hz. Peygamberin, vahyi almaya başladığında yaşadığı ruh haline dair bazı nakillerden bahsedeceğiz. Bu nakillerin sıhhat derecesinden ziyade gönderme yaptığı anlamın sosyolojik olarak doğru oluşu üzerinden hareket ettiğimizi bilhassa belirtmeliyiz. İkinci olarak onun delilik ithamıyla ortaya çıkan izolasyon sorununu aşmak için kullandığı yöntemden bahsedeceğiz. Bu yöntemde aile hiyerarşisinin onaylatıcı fonksiyonuna başvurulmakta ve ona “deli” diyenlere karşı ona “deli değil” diyenlerin bir nevi diyalektik karşıtlıklarından yararlanılmaktadır. Bir diğer ifadeyle sosyal olarak inşa edilmiş bir “delilik” hali, sosyal olarak inşa edilmiş “deli değil” hali sayesinde kırılmak istenmektedir.

5.1. Delilik İthamının Ağırlığı

İbn İshak'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber, vahyi almaya başladığında bunun mahiyetini tam olarak idrak edememiş ve kendisinin delirmeye başladığını düşünmüştü. Dahası toplumda deli diye çağrılacağı aklına geldikçe bunun ızdırabını kaldıramayacağını düşünmüş ve intihar etmek istemişti. Kendisini kayalıklardan aşağı atmaya niyetlenmiş ve tam o sırada gökten melek Cebrail'in sesini duymuştu. Cebrail ona delirmediği tam tersine Allah'ın elçisi olduğu haberini vermişti.⁶¹ Armstrong'a göre onun ilk vahiyden sonra sarsılmasının nedeni insanların kaybolan develerini bulmak için başvurduğu adı çıkmış bir kâhine dönüşme düşüncesiydi. O, delileri, kâhinleri değersiz görmekte kehanetleri akıl dışı, saçma sözler olarak nitelemekteydi. Ama şimdi kendisinin de öyle anılacak olmasından tedirgin olmuş, umutsuzluğa düşmüş, yaşama isteği kaybolmuştu.⁶²

⁶⁰Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 231.

⁶¹Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Siyer*, ed. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 177-178.

⁶²Armstrong, *Tanrının Tarihi*, 187.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

Rodinson bütün mistiklerin buna benzer boğucu kuşkularla dolu aşamalardan geçtiğini ileri sürmektedir.⁶³

Muhammed Hamidullah, Buhari'de geçen nakillere ve İbn İshak başta olmak üzere siyer yazarlarının aktardıklarına dayanarak Hz. Peygamberin ilk vahiyden sonra yaşanan kesinti esnasında "taşkınlık" içine düştüğü ve intihar etmek istediği fikrini onaylamaktadır. Ona göre Hz. Peygamberin halk tarafından kendisinin çıldırması, yalancı, sihirbaz, cin çarpmış biri yahut bir kâhin olarak vasıflandırılmaktan endişe etmesi doğal karşılanması gereken bir durumdur. Çünkü her ne kadar o dönem bazı kimseler dini düşünce açısından şuurlanmaya başlamış olsalar da Hz. Peygamber de dâhil hiç kimse ilahi tebliğ vazifesi hakkında bir tecrübeye veya bilgiye sahip değildi. Görünüşte birbirlerine benzedikleri için ilahi bir ilham ile şeytani bir aldatmacayı birbirinden kesin şekilde ayıramamış olabilir. Ona göre Hz. Peygamber bilhassa Ebu Leheb ve karısı ona ilk vahiyden sonraki fetret döneminde "Şeytanın artık seni terk etti" demesi üzerine sarsılmıştır.⁶⁴

Konunun "Hz. peygamber intiharı düşündü mü düşünmedi mi?"⁶⁵ bağlamının ötesinde bir anlamı vardır ki bizim için önemli olan da burasıdır. O da delilik ithamıyla onun yaşadığı sıkıntıların ve ruhsal ağırlığın birbiriyle doğrudan ilişkili olduğu gerçeğidir. Bu gerçeğin bazı ayet mealleri ve iniş sırası üzerinden de doğrulanması mümkün gözükmektedir. Mesela Kalem Suresi'nin ilk ayetleri hem ona deli olmadığını,

⁶³Maxime Rodinson, *Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, çev. Atilla Tokatlı (İstanbul: Doruk Yayınları, 2013), 100.

⁶⁴Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyetleri*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Gazetesinin Kültür Armağanı, 2003), 1/82-84.

⁶⁵ Burada "Hz. Peygamber intihar etmeyi gerçekten düşünmüş olabilir mi?" tartışmasına girilebilir. Ancak bu yöndeki kelami tartışmalar konumuzun kapsamına dâhil değildir. Biz burada söz konusu bahsin gerçekliğinden ziyade sosyolojik olarak doğru bir manayı ifade ettiği fikrinden hareket etmekteyiz. Ama yine de konu hakkında bir tartışma ve eleştiri için Sifil'in "Efendimiz (s.a.v.) İntihar Etmeyi Düşündü Mü?" adlı yayınına bakılabilir. Sifil bu rivayetlerin Buhari gibi sahih kaynaklarda yer almış olmasına rağmen kesinlikle doğru olduğu anlamına gelmediğini, bu konuda başta Hamidullah olmak üzere araştırmacıların dikkatsiz davrandıklarını ileri sürmektedir. O, söz konusu yayınında bu nakillerin hem senet bakımından hem de metin bakımından kesin bilgi edinmek için yetersiz olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Ona göre bir peygambere intihar etmeyi düşünmek yakışmayacağı gibi hem senet hem de metin yönünden problemliliği olduğu açıkça belli olan bir rivayete dayanarak Hz. Peygambere böyle bir isnatta bulunmak sadece onun şahsını değil, bütün "nübüvvet kurumunu" töhmet altında bırakmak anlamına gelir. Fakat yine de o, söz konusu yayınında küçük bir parantez açar ve şu detayı ilave eder: Şayet gerçekten de Hz. Peygamber intiharı aklından geçirmişse bile bu, vahiy bir süre kesildiğinde kendisinden bir kusur hasıl olduğu ve bundan dolayı da peygamberlik görevinin kendisinden alındığını düşünerek derin bir inkisar yaşamış olmasındandır. "Bunun sonucunda da intiharı düşünmüştür..." (Ebubekir Sifil, "Efendimiz (s.a.v.) İntihar Etmeyi Düşündü Mü?", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2017), 161-170). Bu konuda Rodinson'un çalışmasında önemli bir detay olduğu gözden kaçmamalıdır. Ona göre Hz. Peygamber terk edilme hissi yaşadığında yanılmış olabileceğini düşünmüş korkmuştu. Yoğun bir sıkıntı içindeydi ve ruh halini anlatmak için "Kendimi çıplak bir dağın tepesinden aşağıya fırlatmış gibiydim" demişti. (Rodinson, *Muhammed*, 100). Görüldüğü gibi burada bir intihar girişimi değil bir ruh hali tasviri vardır. Sifil'in, metnin problemliliğine dair düşüncesi, söz konusu bu ifadeyle ilişkilendirilerek tamamlanabilir. Buna göre belki de nakillerde aslında bir ruh hali tasviri vardı fakat bu durum metinlere gerçek bir vakaymış gibi aksettirildi. Bizim konumuz açısından önemli olan husus şurasıdır: Bu durum bir ruh halinin tasviri de olsa gerçek bir olayın nakli de olsa her iki durumda da aynı noktaya gönderme yapmaktadır: Ağır ve sıkıntılı bir ruh halinin yaşanmış olması ve bunun delilik ithamıyla ilişkilendirilebilir olması.

yaşadığı tecrübenin sahih olduğunu bildirmekte hem de çektiği sıkıntılara gönderme yapmaktadır. Söz konusu ayetlerin meali şöyledir: “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır”.⁶⁶

Elmalılı'nın görüşüne göre Kalem Suresi'nin ilk ayetleri, Kur'an'ın ilk ayetleri olan Alak Suresi'nden sonra nazil olmuştur.⁶⁷ İlginç olanı ise bu ayetlerin onun deli olmadığına yemin ederek başlamasıdır. Ayetlerin manasının oradaki sosyolojik gerçeği yani delilik ithamı üzerinden sindirilmeye çalışılan Peygamberin durumunu tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Burada gözden kaçmaması gereken bir detay daha vardır. Onun deli olmadığı bildirildikten sonra sonsuz bir mükâfata nail olacağı da bildirilmiştir. Gerek Elmalılı gerekse Bursevi buradaki “mükâfat”ı yorumlarken, detaya girmeksizin, çekilen sıkıntıların büyük olduğu için ödülün de büyük olacağını söylerler.⁶⁸ Fakat İbnu'l Cevzi verilecek mükâfatın delilik ithamından hemen sonra bildirilmiş olmasının anlamlı olduğunu düşünür ve bu ithama sabrettiği için sonsuz bir mükâfata nail olacağını belirtir. Mükâfatın büyüklüğü ithamın da büyüklüğü nispetindedir. Yani o, söz konusu büyük mükâfatın delilik ithamına sabrettiği için vaat edildiğini açık açık yazmaktadır.⁶⁹ Buradan çıkarılacak sonuç, delilikle itham edilmenin oluşturduğu manevi ağırlıktır. Hatta böyle bir ithamın ihtimali bile Hz. Peygamber üzerinde oldukça ağır bir ruhsal yük oluşturmuştur. Çünkü böyle bir durumda o ne kadar kıymetli bir mesaj taşıyor olursa olsun, mesaj etkisiz hale getirilebilir veya hiçleştirilebilir. Bu her ne kadar taşıdığı mesajın niteliğine zarar veremese de onun diğer kişilere ulaşmasını engelleme riski barındırmaktadır ki bu da İslam hakikatinin yayılmasını doğrudan etkileyen bir faktördür. İster şahsi itibarının sarsılması isterse de dini hakikatin engellenmesi açısından bakmış olsun her halükarda Hz. Peygamberin, delilik ithamı karşısında büyük bir sıkıntı içine düştüğü açıktır.

5.2. Diyalektik Karşıtlığın İnşası

Hz. Peygambere yöneltilen delilik ithamı kadar o ithamın etkisiz hale getirilmesi için Kur'an'ın takip ettiği yöntem de dikkat çekicidir. Onun deli, kâhin veya şair olmadığını bildiren ayetlerde iki önemli detay göze çarpar. Birincisi Hz. Peygamberin doğrudan muhatap alınarak ona güvence verilmesidir. İkincisi ve bizce daha önemli olanı ise bu ithamın etkisiz hale getirilmesi için kullanılan diyalektik yöntemdir.

5.2.1. Ayetlerle Verilen Teminat

⁶⁶el-Kalem 68/1-3.

⁶⁷Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/179; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 48.

⁶⁸Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/193; Bursevi, *Ruhu-l Beyan*, 9/212.

⁶⁹Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdi ibnu'l Cevzi, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 6/251.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

Kur'an'da bazı ayetler Hz. Peygambere, yaşadığının delilik veya bir yanılısama olmadığı konusunda teminat vermektedir. Bunun örneklerinden biri Kalem Suresi'nin ilk ayetleridir ki bunlar yukarıda geçtiği için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Diğer bir örnek de "...Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli"⁷⁰ anlamındaki ayettir. Bu ayet ona akli sağlığının yerinde olduğuna dair ilahi bir güvence niteliğindedir. Başka bazı ayetlerde detay da verildiği görülür. Buna örnek ise şu ayettir: "O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. (Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir. Andolsun o, Cebrâil'i apaçık ufukta gördü. O, gayb hakkında cimri değildir. Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir".⁷¹Bu ayetlerden Hz. Peygamberin toplumsal itham ve algılardan etkilendiği ve yaşadıkları hakkında şüphelere maruz kalabildiği anlaşılmaktadır. Ayetlerin şüpheleri gidermeye yönelik bir mesaj taşıdığı açıktır. Bilhassa melek Cebrail'den bahsetmesi, onun güçlü, güvenilir, itibarlı, değerli gibi vasıflarının ön plana çıkarılması, oluşan şüphelerin giderilmesi açısından önemlidir. Buna göre Hz. Peygamberin gördüğü şey histerik bir aldatmaca veya şeytani bir yanılısama değil Cebrail'dir. Bu ayetlerin muhatabı Hz. Peygamberin bizzat kendisidir ve ona bildirilen bütün bilgilerin kontrol altında olduğu mesajı verilmektedir.

Hz. Peygamberin deli olmadığı gerçeği aynı zamanda bir iman esası olarak da ortaya konmuştur. Diğer bir ifadeyle onun deli olmadığına inanmak inananlar için imanun bir parçasıdır. Bu imanun anahtar kavramı "fetanet" kelimesidir. Sünni teoloji açısından bu kavram peygamberlerin vasıflarındandır ve onların ortalamanın üstünde akıllı olduğunu ifade etmek için kullanılır. Döndüren'in kitabında fetanet, "peygamberlerin akıllı, zeki ve hikmet sahibi olmaları" şeklinde tanımlanmıştır.⁷² İslam inancında, peygamberlere inanmak imanun esaslarından, onların akıllı olduklarına inanmak da bu imanun detaylarındandır.

5.2.2. Onun Deli Olmadığına Dair Söylemin Sosyal İnşası

Toplumsal delilik, kişinin akli yeterliliğinden bağımsız olarak var olan bir söylem türüdür. Buna yukarıda değinilmişti. Kur'an'ın bu söylem karşısında ve onu etkisiz kılacak başka bir söylemi diyalektik olarak inşa etmeye yöneldiği görülür. Bunu ele alan ayetlerde muhatap Hz. Peygamberin kendisi değil içinde yaşadığı toplum ve özellikle de onu yakından tanıyan kişilerdir. Buna şu iki ayeti örnek olarak verebiliriz:

"Onlar düşünmediler mi ki (çok iyi tanıdıkları, kendileriyle iç içe yaşamış olan) arkadaşlarında (Peygamber'de) delilikten eser yoktur. O ancak apaçık bir uyarıcıdır".⁷³

⁷⁰et-Tür 52/29.

⁷¹et-Tekvir 82/19-25.

⁷²Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali: İnanç, İbadet, Günlük Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2006), 147.

⁷³el-Araf 7/184.

“...Arkadaşınız Muhammed’de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır”.⁷⁴

Söz konusu iki ayette geçen “sahibukum” (arkadaşınız) ifadesi önemlidir. Çünkü bu ifade birinci derecede ilişkilerin yaşandığı bir sosyal ortama gönderme yapmaktadır. Delilik ithamı da söz konusu bu ortam içinde inşa edilmektedir. Öyleyse delilik söylemini inşa eden bir toplum bu söylemi etkisiz hale getirecek karşıt söylemi de üretebilir. Üstelik karşıt söylemin avantajları diğerinden daha güçlüdür. Çünkü Hz. Peygamberin akli başında biri olduğuna dair toplumsal bilgi onun doğduğu günden beri birikmektedir. Nerdeyse tüm Mekkeliler bu bilgiye sahiptir. Oysa onun deli olduğu iddiası yeni bir iddiadır ve bu iddiayı yayanlar sayıca tüm Mekkelilere kıyasla azdır. Öyleyse toplumun, onun akıllı biri olduğuna dair bilgiyi kullanmasını sağlamak diğerinden daha kolay olmalıdır. Söz konusu ayetlerin de bu bilgiyi harekete geçirmek amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Ayetlerde geçen “arkadaşınız” hitabının “inanmayanlar” ile sınırlandırmamış olması önemlidir. Çünkü herhangi bir kişinin, onun akıllı olduğunu kabul etmesi için inançlı olmasına gerek yoktur. Müşrik bir Mekkelisi de onun deli olmadığına şahitlik edebilir. Üstelik bu kişi Hz. Peygamberin aleyhine çalışan biri olsa bile karşıt söylemin gelişmesinde dolaylı olarak yer alabilir. Bu detay hafife alınmamalıdır. Çünkü delilik ithamı ve söyleminin kendi kendine kırılacağı bir süreçte işaret etmektedir. Bunun İslam tarihinde meşhur bir örneği de vardır. Anlatıldığına göre Mekke’de Velid bin Muğire adında, sözleriyle toplum üzerinde etkili bir kişi vardı. “Ben tek oğlu tekim, Araplar arasında benim bir benzerim yok derdi”.⁷⁵ Bu kişi bir gün Kur’an’ı dinlemiş ve onun bir deli sözü olamayacağını fark etmiştir. Bunu çevresindeki bazı kişilere söylediğinde “Velid yoldan çıkıyor, bu gidişle bütün Kureyş yoldan çıkar” şeklinde bir dedikodu yayılmıştır. Sosyal çevresinin gözünde itibarı sarsılan Velid, itibarını tekrar yükseltmek amacıyla Hz. Peygamber ve Kur’an hakkında yeni bazı iddialar ileri sürmek için planlar yapmaya başlamıştır. Bir gün çevresindekileri toplamış ve şöyle demiştir: Ona deli diyorsunuz ama kimseyi boğduğunu gördünüz mü, şair diyorsunuz, hiç şiirle uğraşırken gördünüz mü, kâhin diyorsunuz, kehanette bulunduğunu gördünüz mü, yalancı diyorsunuz, yalan söylediğine şahit oldunuz mu? Dinleyicilerin zihinlerinde soru işaretleri oluşturduktan sonra “olsa olsa onun söylediği insan sözüdür” diyerek eklemiş ve takdir toplamayı başarmıştır.⁷⁶

Velid’in tavrı, Mekke toplumunun “deli” söyleminin kırılmasında önemli ölçüde etkili olmuş olabilir. Çünkü çevresindeki kişilerin dikkatlerini onların zaten Hz. Peygamberi tanıdıkları şeklindeki tarihsel gerçekliğe kaydırmıştır. Bu gerçeklikte onun

⁷⁴ Sebe 34/46.

⁷⁵ Bursevi, *Ruhu-l Beyan*, 9/368.

⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/328-329. Bu olay Kur’an’da Müddessir Suresi 18-25 ayetleri arasında geçmektedir.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

deli veya kâhin olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Velid'in -sözde- yeni çıkışıyla yaptığı şey aslında bu otantik bilginin ortaya çıkarılmasıdır. O, aynı zamanda inkâr edenlerin dikkatlerini "delilik" üzerinden "insan sözü" üzerine kaydırmıştır ki Kur'an'ın insan sözü olmadığını ispatlamak daha kolay olmuştur. Demek ki, bu ayetlerdeki "sahibukum" ifadesi etkili bir sözdür ve delilik söyleminin kırılacağı sosyal bir ortama gönderme yapmaktadır. Velid aslında inançlı biri olmadığı halde ve Hz. Peygambere karşı düşmanca tavrına rağmen bu ortamın oluşmasına dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

Hz. Peygamberin hayatı, onun deli olduğuna dair söylemin, akıllı olduğuna dair söylem karşısında fazla yükselemediğini ve kısa süre içinde tamamen söndüğünü göstermektedir. Bunda Kur'an'ın kullandığı diyalektik yöntemin etkili olduğu açıktır.

6. Hz. Nuh'un Yardım Çağrısı (Çılgılığı)

Hz. Nuh'un delilikle itham edildiği bilgisi Kur'an'da iki ayette geçmektedir ve bu ayetler aynı zamanda onun yardım çağrısında bulunduğunu bildiren ayetlerdir. Biz bu ayetlerden yola çıkarak onun yardım çağrısında bulunmasıyla delilikle itham edilmesi arasında ilişki bulunduğunu ileri sürmekteyiz.

6.1. Yardım Çağrısının Zamanlaması

Kur'an'da Hz. Nuh'un milleti arasında dokuz yüz elli sene yaşadığı yazmaktadır.⁷⁷ Tarihçilerin yazdıkları da bu bilgiyle örtüşmektedir.⁷⁸ Taberi'nin aktardığına göre Hz. Nuh her nesil gelip geçtikçe iman edenlerin artmasını beklemiş; ancak her gelen nesil bir öncekinden daha kötü olmuştur. Her nesil Hz. Nuh'un ataları zamanında da yaşadığını, atalarının da ona inanmadıklarını söylemişlerdir.⁷⁹ Dahası Hz. Nuh'a sürekli kötü muamelede bulunmuş, şiddet uygulamışlardır. Nakledildiğine göre onunla ne zaman karşılaşalar bayılana kadar boğazını sıkı, yere atarlardı. Buna rağmen Hz. Nuh kendine geldiğinde "Allah'ım milletimi affet, çünkü bilmiyorlar" diye onlara dua ederdi.⁸⁰ Hz. Nuh yüzyıllar boyunca bu muameleye maruz kalmasına rağmen halkına yine de dua ederken belli bir zamandan sonra dua etmeyi bırakmıştır. Hatta "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"⁸¹ ayetinden de anlaşıldığına göre onlara beddua etmeye başlamıştır. Biz, onun beddua etmeye başladığı süreçle delilik ithamına maruz kaldığı süreç arasında irtibat bulunduğunu savunmaktayız. Bu iddiayı detaylandırmak için öncelikle onun delilikle itham edildiğine dair olan iki ayetin mealini verelim:

"Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp 'Bu bir delidir' dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu. O da Rabbine, 'Ey Rabbim!

⁷⁷ Bk. el-Ankebut 29/14.

⁷⁸Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zakir Kadiri Ugan - Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1/238.

⁷⁹Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, 1/241-242.

⁸⁰Bursevi, *Ruhu-l Beyan*, 8/365; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, 1/241.

⁸¹Nuh 71/26.

Ben yenilgiye uğradım, yardım et' diye dua etti. Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağın bir yağmurla açtık".⁸²

"Bu, ancak cinnet getirmiş bir adamdır. (Kendisinde delilik bulunan biridir). Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz.' (Nûh), 'Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!' dedi. Bunun üzerine Nûh'a, 'Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap' diye vahyettik..."⁸³

Söz konusu ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Nuh delilikle itham edilmeye başladığında halkının inanacağına dair umudunu kaybetmiştir. Artık yenildiğini, dayanamayacağını kabul etmiş ve yardım çağrısında bulunmuştur. Hatta -subjektif bir değerlendirmeye- ayetin tonlamasından bu çağrının adeta çılgılığı andırdığı hissedilmektedir. Yardım çağırır çağırılmaz yardım derhal gelmiştir. Yardımın derhal geldiği, Kur'an'da birkaç yerde daha hatırlatılmaktadır.⁸⁴ Onun yardım çağrısıyla kavminin helak olma süreci başlamıştır. Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu süreç bir gemi yapımı süresi kadardır. Konumuz açısından bunun önemi, yardım çağrısı yaptığı ayetlerin ona delilik isnat edildiği ayetlerle peş peşe gelmesidir. Meallerini verdiğimiz ayetlerden ilkinde ise bunlar birbirine "f" bağlacıyla bağlanmıştır. "F" bağlacı, delilik ithamıyla Nuh kavminin helak olma süreci arasında doğrudan irtibat bulunduğunu gösteren bir işarettir.

6.2. Delilik İthamıyla Tufan Arasındaki İlişki

Yukarıda nakletmiş olduğumuz iki ayet Hz. Nuh'un hayatıyla ilgili genel bir durum betimlemesi yapmaktan ziyade ardı ardına gelen ve birbiriyle bağlantılı olarak cereyan eden olaylar arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Bir diğer ifadeyle söz konusu ayetlerde delilik isnadıyla yardım çağrısı sadece lâfzî olarak yan yana getirilmemiş, bunlar arasında doğrudan irtibat bulunduğu da gösterilmiştir. Bu irtibatı gösteren işaret ise Arap Dili gramerindeki "f" bağlacıdır.

Arap dilinin temel gramer yapısını ve kurallarını ele alan *Kaṣrū'n-Nedâ* adıyla tanınmış eserde "f" bağlacının ilk manası tertip ve ta'kîb (peşpeşelik) olarak verilmektedir. İkinci manası ise iki cümle arasındaki sebep sonuç ilişkisi (tesebbüb) olarak belirtilmektedir. Eğer "f" bağlacı iki cümleyi birbirine bağlıyorsa genellikle sebep sonuç ilişkisi kurmak amacıyla kullanıldığı anlamına gelmektedir. Yani bir önceki cümle "f" ile

⁸²el-Kamer 54/9-11.

⁸³el-Muminun 23/25-27.

⁸⁴ Bu hatırlatmalardan ikisi için el-Enbiya 21/76 ve es-Saffat 37/75 numaralı ayetlere bakılabilir.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

başlayan cümlelerin sebebidir.⁸⁵ Öyleyse yukarıdaki ilk ayeti yeniden tercüme etmek suretiyle şu şekilde yazmak mümkündür: Onlar kulumuzu yalanlayıp "Bu bir delidir" dediler... Bunun üzerine o da Rabbine, "Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et" diye dua etti. Bu sebeple biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağın bir yağmurla açtık.⁸⁶

Bağlaçlar, Kur'an'da rastgele kullanılmış olmayacağından bunlar üzerinden giderek anlamlardaki detaylar hakkında bilgi yakalamak mümkündür. Buna bir örnek yine Hz. Nuh'un yapmış olduğu bedduadan verebiliriz: Hz. Nuh, "Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular" demiş, devamında "Sen de bu zalimlerin sadece sapıklıklarını artır" diye beddua etmiştir. Bu ayetin ardından "Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular..." ayeti gelmektedir. Orijinal metinde iki ayet arasında bağlaç olmadığı görülmektedir. "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma...!" bedduasından sonra ise bu surede herhangi bir cevap verilmemiş ve sure bitirilmiştir.⁸⁷ Bu ayetlerde olayların art arda nakledilmiş olması her ne kadar iki olay arasında irtibat olduğunu gösterse de bu durum olayların peş peşe geldiğini ve sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğini ileri sürmek için yeterli değildir. Demek ki, Kur'an'da herhangi bir yerde hiç bağlaç kullanılmamak mümkünken veya "v" gibi daha esnek bağlaçlar kullanılabilecekken "f" bağlacının özellikle kullanılmış olması bunun orada anlamlı bir duruma gönderme yaptığını göstermek içindir. Bu da "f" bağlacının kullanıldığı yerlerde olayların birbiriyle doğrudan ilişkilendirilebileceğini ve aralarında sebep-sonuç ilişkisinin kurulabileceğini göstermektedir. Öyleyse Hz. Nuh'a yönelik delilik ithamıyla Nuh Tufan'ı arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğu ileri sürülebilir.

Herhangi bir iddianın bütünüyle "f" bağlacı, dolayısıyla da bir gramer kuralı üzerine kurulması doğru mudur? Aslında gramer kuralı açıktır, sadece bunun üzerine bile bir iddia inşa edilebilir. Ancak bizim yaklaşımımızda gramer kuralı sadece iddiayı güçlendirmek içindir. İddianın asıl dayandığı temel ve kesin olan bilgi Hz. Nuh'un delilikle itham edilmesi, onun bir yardım çağrısında bulunması ve bu ikisinin de Kur'an'da aynı bağlamda yer almasıdır. "F" bağlacı bu ikisinin doğrudan ilişkilendirilebileceğini gösteren bir işaretidir. Dahası cümlelerin sebep-sonuç ilişkisi kuracak şekilde tercüme edilmesinin yanlış olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu

⁸⁵Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısri, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008), 338.

⁸⁶"F" bağlacının olası anlamları bir başka gramer kitabında şöyle sıralanmıştır: "Bu yüzden, bundan dolayı, yapsın diye, bu sebeple, sonra, böylece, daha sonra, bunun üzerine, hemen, bu şekilde, bu suretle, çünkü, derken, zira, nihayet, ise,...ki...yapsın, yapmak için, öyleyse, ...e gelince, işte..., fakat, ama, ne var ki, nitekim, yoksa, ...de, bir de, dahi." Kitapta verilen cümle örneklerinin neredeyse tamamında sebep-sonuç ilişkisi kurulduğu anlaşılmaktadır (Bk. Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapça'da Bağlaçlar ve Yapılar* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1998), 219-221).

⁸⁷Bk. Nuh 71/21, 24, 26-28.

durumda delilik ithamıyla söz konusu yardım çağrısı ve yardımın gelmesi arasında bağlantı kurmak son derece normal gözükmektedir.

7. Savunmasızlık ve İktidar Arasında

Foucault'nun delilikle ilgili tespitlerini üç kategori altında yukarıda tespit etmiştik. Buna göre delilik öncelikle insani bir hastalık olarak görülürken XV. yüzyıldan sonra hiçlikle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Daha sonra akıldışılıkla ve toplum dışılıkla ilişkilendirilmiş, modern dönemde ise deliler kurumsal olarak kapatılmışlardır. Peygamberler için kullanılan ithamda genellikle hiçlik, akıldışılık ve toplum dışılık manasının ön plana çıktığı görülmektedir. Üçüncüsü olan kurumsal kapatılma modern döneme özgü olduğundan peygamberler için bildiğimiz kadarıyla böyle bir durum (yani hastalık bahanesiyle hapsedilme durumu) söz konusu olmamıştır. Onlar boykot benzeri uygulamalarla sosyal izolasyona maruz bırakılmış olabilirler ancak bunun delilik veya cüzzam benzeri hastalıklar için uygulanan kapatılmayla aynı sayılamayacağı açıktır. Mesela Hz. Peygamber ve çevresi böyle bir boykot uygulamasına maruz kalmıştı. Fakat bu Foucault'un bahsettiği kapatılmayla aynı değildir. Hz. Musa'nın Firavun tarafından hapsedilmekle tehdit edilmesi ise⁸⁸ bariz şekilde siyasidir. Yine Hz. Lut'un ev hapsine benzer bir kapanmaya zorlanmış olma durumu söz konusudur. Ancak bu da delilik iddiasından kaynaklı kurumsal bir kapatılma girişimi sayılamaz. Delilik, hastalık, cinsellik gibi kavramların Foucault'nun araştırmalarının merkezi noktasında yer alan iktidar tipine ait olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu başlık altında konuyu farklı bir açıdan peygamberlere yönelik delilik ithamıyla ilişkilendireceğiz ve bu sefer bağlamda iktidar kavramı doğrudan ve tam merkezde yer alacaktır.

7.1. Hz. Davut ve Hz. Süleyman'ın Politik Gücü

Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla delilik söylemi daha çok sosyal açıdan savunmasız olan peygamberler için kullanılmıştır. Savunmasızlıktan kasıt sosyal anlamda yalnızlaştırılabilir olmaktır. Bu açıdan bakınca hükümdar olarak bilinen peygamberler olan Hz. Davut ve Hz. Süleyman için bu ithamın kullanılmaması dikkat çekicidir. Bunun gerçekte ne anlama geldiğini tahmin etmek zor değildir: Hükümdarlar için böyle bir dil kullanmak zaten işe yaramayacağı gibi hükümdarlık ve peygamberlik vasfı aynı kişi üzerinde iç içe girmiş olduğundan böyle bir iddia kişinin kendisinin cezalandırılmasına da yol açabilir. Bilhassa Hz. Davut sadece iktidar anlamında değil aynı zamanda fiziksel anlamda da oldukça güçlü birisi olarak tanınmaktadır. O, savaş alanlarındaki kahramanlıklarıyla meşhur olan, bazı nakillere göre demiri bile bükebilen birisiydi. Kur'an'da, peygamberliğinden önce Talut isimli bir kumandanın ordusunda savaştığı ve dönemin kudretli kralı Calut'u öldürdüğü bildirilmektedir.⁸⁹ Böyle birisi için

⁸⁸ Bk. eş-Suara 26/29.

⁸⁹Bk. el-Bakara 2/251

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

kimsenin yalnızlaştırmak, küçük düşürmek amaçlı deli yaygarası çıkarmayı göze alamayacağı açıktır.

Hz. Süleyman'ın durumu konumuz açısından daha da dikkat çekici ve tamamen kendine özgüdür. Çünkü vahiy aldığı söylediği için cinlenmiş (mecnun, deli) ithamına maruz kalan öteki peygamberlere karşın o cinlerle gerçekten konuşmasına rağmen deli ithamına maruz kalmamıştır. Nitekim Kur'an'dan anlaşıldığına göre Hz. Süleyman gerçekten de cinlerle, şeytanlarla, rüzgârlarla, hayvanlarla konuşabilen birisiydi. Buna rağmen bu ithama doğrudan maruz kalmaması dikkat çekicidir. Bu da Hz. Davut için geçerli olan sosyal üstünlüğün Hz. Süleyman için de geçerli olduğu, bu yüzden de ikisine de bu tip dedikoduların yönelmemiş olduğu anlamına gelmektedir. Yani onlar sahip olduğu sosyal ve siyasal hakimiyetleri sayesinde sosyal izolasyon yöntemlerinin kendileri için geçersiz kaldığı kimselerdir ve anlaşıldığı kadarıyla da kimse buna cesaret edememiştir.

Hz. Süleyman için dikkat çekici bir detay daha vardır. Kur'an'da Hz. Süleyman hakkında şeytanlar tarafından uydurulan bir yalandan bahsedilmektedir. Ayet detaylı değildir fakat Hz. Süleyman'ın kâfir olmadığını yazmaktadır.⁹⁰ Meal ve tefsirlerin çoğu bu yalanın büyücülük veya sihirbazlık iddiası olduğunu söylerler. Burada önemli olan iki nokta vardır: Birincisi, bu iddialar Hz. Süleyman'ın vefatından sonra ortaya atılmıştır. İkincisi ise her ne kadar bazı yorumcular "şeytan gibi insanların" kastedildiğini söylese de ayetten anlaşıldığına göre bu yalanı uyduranlar insan değil şeytanlardır. Bursevi'ye göre Hz. Süleyman hayattayken şeytanların gaybı bildiğine dair söylentiler çıkmıştı. O da bu iddiaların yazıldığı kitapları toplatıp saklamış, "artık bu iddiaları savunan olursa onun boynunu vururum" diye de ferman yayınlamıştı. Hz. Süleyman vefat edince bazı kimseler gömülü kitapları çıkarmışlar ve oradaki detaylardan yararlanarak büyücülüğü yaymışlardı.⁹¹ Hz. Süleyman hakkındaki büyücülük iddiası da buradan çıkmıştı. Büyücülük, sihirbazlık gibi iddialar her ne kadar delilik ithamıyla aynı sayılmasa da yukarıda da geçtiği üzere peygamberlik mesajını etkisiz hale getirme niyeti ve amacını taşıması bakımında benzer sayılır.

Özetle, Hz. Süleyman ve Hz. Davut örneği, delilik ithamının peygamberleri itibarsızlaştırmak, hiçleştirmek, etkisini kırıp izole etmek amacıyla yapıldığı yönündeki iddialarımızı doğrulamaktadır. Çünkü bu amacın özellikle bu iki peygamber için uygulanamaz olduğu açıktır. Biz bu peygamberler hakkında delilik ithamının nakledilmemiş olmasının bu gerekçelerle açıklanabileceğini savunmaktayız. Gerçi yukarıda, Kur'an'da bütün peygamberlerin bu ithama maruz kaldığının belirtildiğini yazmış ve ilgili ayeti de göstermiştik. Bu durumda bu iki peygamber için de bu ithamın ileri sürülmüş olması gerekir. Bunun iki şekilde açıklanması mümkündür. Birincisi,-

⁹⁰ Bk. el-Bakara 2/102.

⁹¹ Bursevi, *Ruhu-l Beyan*, 1/205-206.

yukarıda da geçtiği üzere- Hz. Süleyman için bu gibi iddialar onun vefatından sonra çıkmıştır. Aynı durum Hz. Davut için de geçerli olmuş olabilir. İkincisi ise toplumda bunlar için deli diyenler olmuş olsa bile onların fısıltı halindeki bu iddiaları nübüvvet görevini etkisiz hale getirmek açısından önemsiz bir dedikodu olarak kalmış olabilir.

7.2. Hz. Musa'nın Karizmatik Gücü

Peygamberlere yönelik delilik ithamı açısından Hz. Musa'nın kıssası da ayrı bir öneme sahiptir. Hz. Musa kral değildir fakat sarayda prens statüsünde yetişmiştir. Kur'an'da geçtiğine göre Hz. Musa, ezilen zavallı bir halk olan İsrailoğulları'ndan birinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük bir bebekken Firavun'un sarayına ilahi bir lütuf sayesinde yerleştirilmiş ve orada büyümüştür.⁹² Bundan dolayı her ne kadar kralın gerçek oğlu olmasa da sosyal itibarı bir prensin itibarına denk gelmektedir. Böylece onunla halkı, arasındaki sosyal statü farkını Firavun yönetimiyle halk arasındaki ilişki belirlemiştir. Bu ilişkinin nasıl olduğu Kur'an'da şu ayetten anlaşılabilir: "Firavun kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler..."⁹³ Bunu günümüzün popüler sözleriyle ifade edecek olursak Firavun halkının kişiliğini ezmiş, halkı da bunu kabullenmiştir. Bunun Hz. Musa açısından önemi şudur: O her ne kadar Firavun'la çatışma içine girmiş olsa da halkın nazarında nihayetinde o da saray efradından birisidir. Sarayın, halkın üzerindeki hem yönetsel hem de psikolojik üstünlüğü Hz. Musa'ya da sinmiş durumdadır. Dolayısıyla o yönetsel anlamda zaten halkın nazarında itibarlı ve üstün birisidir. Üstelik herkesin çekindiği zorba ve "sahte tanrı" Firavunla tartışmaya giriştiğinden dolayı belli ki cesaretiyle de halk üzerinde etkili olmuştur. Hz. Musa'nın halkın üzerinde etkili olması en çok Firavun'a zarar vereceğinden o bütün gayretini Hz. Musa'nın itibarını sarsmak için harcamaya başlamıştır. Kur'an'ın bildirdiğine göre o, halkına kendi üstünlüklerini, mal varlığı ve hâkimiyet alanlarını anlattıktan sonra Hz. Musa hakkında "ben mi daha üstünüm yoksa şu derdini bile anlatamayan zavallı mı?" diye aşağılayıcı bir ifade kullanmıştır.⁹⁴

Hz. Musa hakkındaki kıssalara baktığımızda onun için aşağılayıcı ve gözden düşürücü ifadelerin Firavun tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ayette nakledildiğine göre o "Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir" demiştir.⁹⁵ Bir başka yerde ise Hz. Musa için "Bu bir büyücü veya delidir"⁹⁶ dediği bildirilmiştir. Hz. Musa hakkında "deli" ithamını kullanan kişinin Firavun olması önemlidir. Çünkü halk gerek kabullendiği için gerekse de cesaret edemediği için Hz. Musa'yı aşağılamayı göze alamamaktadır. Üstelik Hz. Musa'nın şahsi kişiliği de buna izin verir nitelikte değildir. Onun, buyurgan bir kişilik taşıdığı, kıssalarına sinmiş şekilde bulunan detaylardan fark edilebilir. O, bir

⁹² Bk. el-Kasas 28/3-9.

⁹³ ez-Zuhuf 43/54.

⁹⁴ Bk. ez-Zuhuf 43/46-54.

⁹⁵ eş-Şuara 26/27.

⁹⁶ ez-Zariyat 51/39.

gün kavga eden iki kişi görmüş ve kendi tarafından olan kişiye yardım etmek isterken karşıdaki kişiyi bir yumruk darbesiyle öldürmüştür.⁹⁷ Hatta peygamberken bile halkın içinde kardeşi Harun Peygamberi sakalından tutarak tartaklamıştır.⁹⁸ Bu yüzden de sıradan kişilerin onu aşağılamaya girişmesi pek beklenemez. Firavun ise Hz. Musa karşısında politik anlamda tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir. Ona deli ithamını rahatlıkla yöneltebilmesinin altında yatan neden budur. Firavun bu itham sayesinde Hz. Musa'yı halkın gözünden düşürmeyi ve onun itibarını sarmayı hedeflemektedir. Hz. Musa için deli ithamını halkın kullanamaması fakat Firavun'un kullanabilmesi bizim bu çalışmadaki iddialarımızı doğrular nitelikte bir veridir.

7.3. Hz. Lut'un Savunmasızlığı

Hz. Lut hakkındaki ayetlerden anlaşıldığına göre o, doğrudan deli ithamına maruz kalmamıştır. Fakat kanaatimize göre onunki Hz. Süleyman veya Hz. Davut gibi güçlü olmasından değil tam tersine oldukça savunmasız olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; o, sosyal anlamda oldukça savunmasız birisidir. Bu yüzden de halkı onu çok ciddiye almadığı gibi onu kontrol altında tutmaktan da zorlanmamaktadır. Üstelik onu ev hapsine benzer bir izolasyona tabii tuttukları bile anlaşılmaktadır. Nitekim bir gün onun yabancı birileriyle konuştuğunu gördüklerinde hemen yanına gelmiş ve ona "Biz seni insanlarla ilgilenmekten menetmemiş miydik" demişlerdir.⁹⁹ Her ne kadar günümüz koşullarında uygulanan biçimleriyle tamamen aynı sayılmasa da o dönemin şartları açısından bunun bir tür ev hapsini andırdığı söylenebilir ki bu da Hz. Lut'un savunmasızlığını ve sosyal manada zayıflığını göstermektedir. Kavmi karşısındaki savunmasızlığı melekler onu ziyarete geldiklerinde daha net ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın aktardığına göre halk yabancı bazı kişilerin onu ziyarete geldiğini anlayınca sevinerek ve kötü bir niyetle evinin önüne yığılmışlardır. Hz. Lut misafirlerini koruyamayacağını anlayınca "konuklarımın yanında beni mahcup etmeyin" diye adeta onlara yalvarmıştır. Kızlarını bile onlara vermeyi teklif etmiş fakat yine de ikna edememiştir. Bunun üzerine "Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim" şeklinde çaresizce hayıflanmıştır.¹⁰⁰

Bursevi'nin anlattığına göre Hz. Lut, kavmi içinde yapayalnız birisiydi. Bir akraba çevresi veya aşireti yoktu. Bir hadis naklinde bildirildiğine göre Allah Hz. Lut'un bu durumuna acımış ve ondan sonraki bütün peygamberlere kavmi içinde bir destekçi var etmiştir.¹⁰¹ Bunun konumuz açısından önemi şudur: Hz. Lut zaten sosyal anlamda zayıf birisidir. Halkı onu istediği zaman ev hapsinde tutabilmektedir. Yine istediği zaman şehirden çıkarabileceğinin de farkındadır. Onun güçlü bir destekçisi, takipçisi veya

⁹⁷ Bk. el-Kasas 28/15.

⁹⁸ Bk. Tâhâ 20/92-94.

⁹⁹ el-Hicr 15/70.

¹⁰⁰ Hud 11/77-80.

¹⁰¹ Bursevi, *Ruhu-l Beyan*, 4/161.

toplumsal dayanağı yoktur. Yani Hz. Lut zaten yeterince izole olmuş birisidir ve toplumsal süreçlere yeterince katılamamaktadır. Bundan dolayı da onu söylem yoluyla izole etmek için kullanılan delilik ithamı gibi dolambaçlı yollara gerek kalmamıştır. Ona deli denildiğine dair doğrudan bir Kur'an nakli bulunmamaktadır. Hz. Lut kıssasındaki bu detay çalışmamızdaki iddiamızı destekler nitelikte olan başka bir veridir.

Sonuç

Peygamberler için kullanılan delilik ithamı sosyal olarak inşa edilmiş bir söylemdir ve bu söylem yoluyla onların kapatılması, toplumsal süreçlerden koparılması hedeflenmiştir. Bu, Foucault'un da belirttiği gibi "toplumsal tedbir olarak icat değerine sahip" bir uygulamadır ve toplumdışı ilan edilenin kendiliğinden elenmesini sağlayacak bir potansiyeli vardır. Bu yüzden de "delilik", peygamberlere yönelik ithamların içerisinde onları en fazla kuşatan ve zor durumda bırakanı olmuştur. Bu itham peygamberlik mesajını reddetmekten ziyade onu etkisiz hale getirmeye (bloke etmeye) yönelik bir girişimdir. Bu girişim sosyal olarak inşa edildiğinden toplumsal anlamda savunmasız olan peygamberleri daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır.

Peygamberler, delilik ithamına maruz kaldığında adeta bir kışkacın içine düşmektedirler. Çünkü onlar bir yandan "deli" ithamıyla toplumsal kapatılma sürecine tabi tutulurken diğer yandan toplumla sürekli temas halinde olması gerektiğine dair vazedilen ilahi yükümlülük altında bulunmaktadırlar. Nitekim onlar için vazedilen ilahi yükümlülükler içinde toplumsal süreçlere katılmak hatta bu süreçleri en azından manevi açıdan yönetmeye talip olmak da vardır. Bu yüzden onlar ilahi buyruklar ile toplumsal dışlama süreçleri arasında, büyük bir sıkıntıyı yüklenmek zorunda kalırlar. Bu durum ne kadar bunaltıcı olursa olsun onlar buna dayanmakla yükümlü tutulmuşlardır. Peygamberler, münzevi bir dervişin yaptığı gibi toplumu kendi haline bırakıp terk etme seçeneğinden mahrumdurlar. Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla delilik ithamı üzerinden toplumsal dışlama süreçlerine en çok maruz kalan, Hz. Peygamberdir. O, bu itham karşısında öyle bunalmıştır ki Kalem Suresi'nde geçen "sana sonsuz bir mükâfat vardır" müjdesinin bu ithamların dayanılmaz baskısına sabretmesinden dolayı olduğu ileri sürülmüştür.

Hz. Süleyman ve Hz. Davut'a yönelik delilik ithamında bulunulmamış olması, peygamberlere yönelik delilik söyleminin sosyal olarak inşa edildiğinin kanıtı niteliğindedir. Çünkü bu iki peygamber sosyal olarak herkesten daha güçlü olduğundan onları dışlamaya, küçük düşürmeye veya mesajını etkisiz hale getirmeye yönelik her türlü ithamın sonuçsuz kalacağı açıktır. Hz. Lut'un durumu da bu konuda önemli bir detay niteliğindedir. Çünkü ayetlerden anlaşıldığına göre o da delilikle itham edilmemiştir. Fakat onunki fazla güçlü olmasından değil sosyal anlamda fazla zayıf olmasındandır. Onu izole etmek isteyenlerin delilik ithamı gibi dolambaçlı bir yol inşa etmeye gerek görmedikleri anlaşılmaktadır. İstedikleri zaman onu zaten izole edebiliyorlardı.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

Nakledildiğine göre Hz. Lut çok savunmasız ve yalnız birisiydi ve ev hapsine benzer bir tecride maruz kalmıştı. İslam inancına göre peygamberler fetanet sıfatına yani üstün bir zekâya ve ileri seviyede akli bir kavrayışa sahiptirler. Bu, peygamberlere yönelik delilik söyleminin sahte olduğuna dair teolojik bir ilan mahiyetindedir. Bu çalışma, bu ilanın sosyolojik olarak da kanıtlanabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Akın, Haydar. *Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme: Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Armstrong, Karen. *Tanrının Tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*. çev. Oktay Özel vd. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Muhtasar Ruhu-l Beyan Tefsiri*. çev. Heyet. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 8. Baskı., 2012.
- Çalışkan, Muhammed Selman. *Kur'an'da İnkarcıların Peygamber Tasavvuru*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çelik, Anıl. "Türkiye Türkçesi Atasözü ve Deyimlerinde Toplumun Delilik Algısı". 2/449-465. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çelik, Celaledin. "Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 209-223.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali: İnanç, İbadet, Günlük Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Cünun". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/125-129. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- El-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-Evliyâ*. Kahire: Matba'atü's-Se'âde, 1974.
- Erasmus, Desiderius. *Deliliğe övgü*. ed. Eda Aişe Bildek. çev. İsmail Acarkan. İstanbul: Salon Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel. *Deliliğin Tarihi*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı., 2006.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Güngör, Feyza Şule. "'Deliliğin Tarihi' Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (01 Nisan 2018), 131-144.

- Güngör, Özcan - Şahin, Harun. "Sosyolojik Kur'an Okumalarının İmkânı". *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi International Journal of Social and Humanistic Sciences* 1/1 (2017), 26-37.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyetleri*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Gazetesinin Kültür Armağanı, 2003.
- Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmed. *Amak-ı Hayal*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Siyer*. ed. Muhammed Hamidullah. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbnu'l Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zadü'l-Mesir fi ilmi't-Tefsir*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 1 Nisan 2021. <https://Kur'an.diyaret.gov.tr/mushaf/>
- Narter, Meltem. "Deliliğin Sosyal Temsilleri". *İstanbul University Journal of Sociology* 3/7 (2012), 23-70.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Toplumsal İnşası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. "Gösterişçi Dindarlık". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 17-35.
- Öztürk, Eyüp. *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Deroişler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Revel, Judith. *Foucault Sözlüğü*. çev. Veli Urhan. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı., 2012.
- Ritzer, Georg. *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür. Ankara: Deki Basım Yayım, 2013.
- Rodinson, Maxime. *Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*. çev. Atilla Tokatlı. İstanbul: Doruk Yayınları, 2013.
- Scharf, Betty R. "Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler". çev. Bünyamin Solmaz. *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapcıoğlu. 23-49. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı., 2009.
- Sifil, Ebubekir. "Efendimiz (s.a.v.) İntihar Etmeyi Düşündü Mü?" *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2017), 161-170.

Ağçoban, Sıddık. Delilik, Foucault ve Kur'an'da Deliliğe Sosyolojik Bir Yaklaşım.

- Solmaz, Bünyamin. "Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları". *Din Sosyolojisi: Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapcıoğlu. 1-22. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı., 2009.
- Subaşı, Necdet. "Türk(ıye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler". *İslâmiyât* 5/4 [Türk(ıye) Dindarlığı özel sayısı] (2002), 17-40.
- Şahbaz, Mehibe. *Osmanlı Askeri Teşkilatında Deli Ocağı*. ed. Hava Selçuk. İksad Publishing House, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zakir Kadiri Ugan - Ahmet Temir. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Urhan, Veli. *Foucault*. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı., 2010.
- Watt, W. Montgomery. *Hız. Muhammed Mekke'de*. çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Yazıcı, Hüseyin. *Örnekleriyle Arapça'da Bağlaçlar ve Yapılar*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın, ts.